

*Младен Стојадиновић**

Београд

ПОЈАМ И ИСТОРИЈА ИДЕЈЕ КОСМОПОЛИТИЗМА ОД АНТИКЕ ДО XX ВЕКА

Сажетак

У раду ће се разматрати појам космополитизма, његово савремено значење и историјски пут којим се овај појам развијао и мењао у западној филозофији и науци, почев од антике, преко просветитељства, па до модерних тумачења и употребе. Циљ рада је да се покаже на који начин је појам космополитизма уткан у промишљање политике и човека уопште код различитих мислилаца, и да се аргументује да се његово изворно значење, и поред извесних прилагођавања током векова, није суштински изменило. Осим тога, тврдиће се да наведени појам никад није изгубљен из делокруга, макар европске, мисли и да представља константно присутан одговор на многа питања која је друштвени развој поставио и поставља. И поред тога, разликују се историјски периоди у којима је интензитет употребе и снага наведеног концепта велика, од оних у којима је космополитски уплив занемарљив.

Рад је подељен у неколико поглавља. Најпре ће се говорити о космополитизму у стоичкој филозофији, која је изворно поље за највећи број каснијих концепција и окружење у којем је сам појам изнедрен у иоле јаснијем значењу. Затим ће један део рада бити посвећен космополитизму хеленистичког периода и

* Докторанд, Факултет политичких наука, Београд

односу са хришћанством. Следи поглавље о космополитизму у 18. веку и идејама Анахарсиса Клотса, па о Имануелу Канту као најзначајнијем филозофу космополитизма модерног доба. Рад се завршава кратким закључком у коме се сумирају кључни налази и дају одређени предлози и сугестије по питању истраживања појма космополитизма.

Кључне речи: космополитизам, стоици, хеленизам, хришћанство, просветитељство, Кант, историја идеје

1. КОСМОПОЛИТИЗАМ У АНТИЦИ – ИЗУМ И НАСЛЕЂЕ СТОИКА

Сам термин „космополит“, или сродни термин „космополитски“ јесу сложени термини настали од два друга простија. Наиме, „космос“ на грчком језику означава свет или ред, док је „полис“ име за град, државу или политичку заједницу,¹ док „политес“ значи грађанин, неко ко је члан полиса. Одмах је јасно да је реч која је сада универзално препознатљива потекла из грчког језика. Ово није зачуђујуће будући да нема доказа да је негде другде пре старе Грчке настао појам оваквог значења које данас има космополитизам. Буквално значење сложенице јесте веома слично простом скупу значења базичних термина од којих је скована. Космополита (κοσμοπολίτης, kosmopolites) је, дакле, грађанин света. У данашњој употреби појам космополитизма може се дефинисати као идеја и идеологија да сва људска бића припадају истој политичкој заједници, и то заједници заснованој на универзалној моралној једнакости. Сматра се да је сама реч „космополит“ први пут употребљена од стране филозофа Диогена, чувеног припадника циничке (киничке) школе из IV века п.н.е, који је на питање: „Одакле си“, наводно одговорио: „Ја сам грађанин света“ (κοσμοπολίτης, kosmopolites).² Иако је Диоген рекао за себе да је космополита, многи каснији грчки филозофи то нису говорили, а баштинили су сличне идеје. Дакле, треба нагласити да се сам термин космополитизам почео чешће употребљавати тек у модерно доба, па зато многи мислиоци који јесу

1) Г. Ван Бентем ван ден Берг, „Космополитизам“, у: *Светска енциклопедија мира*, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Центар за демократију, Гутенбергова галаксија, Београд, 1998, стр. 308.

2) Noah Feldman, „Cosmopolitan Law“, *The Yale Law Journal*, Vol. 116, 2007, p. 1027.

били космополити по опредељењу себе тако у антици нису звани, нити су употребљавали тај термин да опишу своје схватање друштва или политике. То је разлог због чега је историјат појма космополитизма знатно старији од историјата употребе термина који се користи да тај појам означи. Тако је и већина стоика ретко користила термин космополитизам, а данашњи историчари идеја убедљиво показују да је њихова етика била космополитска.

Већ је речено да се у старој Грчкој појам космополитизма појавио и пре оснивања стоичке школе. Међутим, прави израз и значење он добија тек код Зенона (Китијског, са Кипра) који се сматра оснивачем стоицизма. Тако је, према наводима Плутарха, Зенон говорио да: *“...требало би сматрати све људе да су у једној заједници и једном полису, и требало би да имамо заједнички живот и поредак...”*³ Ово је вероватно први записани облик космополитизма, чија би кључна одлика била да су сва људска бића самом природом окренута ситуацији у којој је један поредак успостављен једнако над свима. Тешко је даље развијати Зенонове идеје по овом питању, будући да има мало извора који могу посведочити о томе на који начин је он тачно подразумевао овако дефинисан космополитизам. Поред Зенона, занимљив је стоик Хијерокле, из 2. века нове ере, који је развио тзв. систем концентричних кругова моралног обзира.⁴ Суштина Хијерокловог модела јесте да људи треба да у своју моралну једначину уврштавају све људе, почев од најближих. Први круг обзира човек има према породици, затим према рођацима, пријатељима, суграђанима, судржаваљанима и тако све до читавог човечанства. Нормално је да човек највише брине о другима који су му у ближем концентричном кругу, али је, по Хијероклу, важно да сви људи уђу у круг бриге, толеранције и разумевања. Штавише, врлина се састоји управо у томе да се особе из даљих кругова третирају као да су ближе центру, тј. као да припадају кругу који је ближи човеку који промишља како треба да поступа.

Грчки појам који је важан за космополитизам стоика, а на који се наслањала и Зенонова и Хијероклова мисао у овом смислу јесте *oikeiosis* (οἰκεῖσις), што би се могло превести као припадност или блискост (на супрот отуђености). Латинска реч за *oikeiosis*

3) Преузето из: Panagiota Xirogianni, “Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics”, *Phronimon, North America*, Vol. 10, No 2, September 2011, превео и подвукао М.С. доступно на Интернету: <http://www.phronimon.co.za/index.php/phroni/article/view/24/19>, датум приступа 4. јун 2016, р. 47.

4) Leonidas Konstantakos, “On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum’s Patriotism and Cosmopolitanism”, *Prometeus-Filosofia*, Vol. 8, No 17, January-June 2015, pp. 54-57.

била је *concordatio*, чији је најбољи превод наклоност. Према томе, човек у стоичкој филозофији треба да буде наклоњен, односно да осећа одређену припадност или блискост са свим људима, самим тим што су и они људи као и он. Ово се савршено уклапа у стоичку антропологију и друге делове њихове филозофије, која тврди да су људи друштвена (емпатична) бића, и додатно, разумна бића, па је стога у њиховој природи да људи живе у политичкој заједници – то их чини добрим припадницима своје врсте. Наравно, већу обавезу (што је кључна етичка карактеристика по овој школи мишљења) човек има према својим ближњима, али то ни на који начин не значи да према странцима или непознатима треба бити безобзиран или им на било који начин штетити. Напротив, живети у складу са врлином (а то за стоике значи, у складу са природом) подразумева да се стално трудимо да их учинимо ближим него што јесу, тј. кад год је могуће, да странце третирамо као сународнике, познанике као пријатеље, пријатеље као рођаке итд. У грчком периоду стоицизма било је још филозофа који су баштинили космополитизам, као, нпр. Хрисип.

Космополитизам се код стоика наставио и у римском периоду. Ипак, већина аутора сматра да је он код римских стоика нешто другачије постављен; са изворно политичког прелази се преваходно на правни терен. Осим тога, космополитизам добија “овоземаљски” карактер, а са римском империјом се држављанство и обавезе космополита везују управо за Рим, тј. домовина постаје за многе синоним за космополис.⁵ Овде имамо и приметке једног нешто другачијег космополитизма, који ће постати основа теорија космополитског права, а што ће бити значајно савременим ауторима. Тако, код Цицерона је разум, као заједничка карактеристика свих људи, путоказ о томе како треба поступати. Тај заједнички разум је основа права које треба да буде исто за све, и једини начин да се дође до принципа правде. Природа права је већ садржана у природи човека.⁶ Разуме се, овде се ради о праву као начелу, природном праву, дакле *ius*, а не о праву као озбиљењу закона (*lex*). Заједница права базираног на разуму чини да постоји савез свих људских бића (*una civitas communis*).

Код Марка Аурелија је, чак, космополитски набој толики да он говори о универзалном братству свих људи.⁷ Ипак, генерал-

5) Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Cosmopolitanism”, доступно на Интернету: <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1>, датум приступа 6. јун 2016. године.

6) Cicero, *De legibus*, наведено према: Panagiota Xirogianni, “Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics”, *op. cit.*, p. 49.

7) Paul Rittman, *Stoicism and Cosmopolitanism*, personal web page, доступно на Интернету, <http://www.paulrittman.com/Stoicism.pdf>, датум приступа 6. јун 2016. године.

но посматрано, римски стоицизам је легалистички и покушава се практично утемељити, притом избегавајући старогрчку склоност ка утопизму.⁸ Поред поменутих стоика, и Епиктет, Сенека и многи други развијали су сопствене варијанте космополитизма, што показује колико је тешко говорити о његовом јединственом концепту. Још једно занимљиво питање је колико је космополита у обавези да помаже другима (тима отварајући простор за развој теорије облигације, као код Епиктета), а колико само да задржи одређену врсту моралног сентимента да његово локално окружење и идентитети нису једини елемент у одређивању врлине. Оно што је константа у свим стоичким, па и у свим каснијим космополитским учењима је, међутим, да се човек роди у одређеној политичкој заједници случајношћу, дакле, да је то морално арбитран чин, и да стога припадност одређеној држави или нацији нема интристично већу вредност од припадности некој другој, што је јасно већ код Сенеке.⁹

2. ХРИШЋАНСТВО, ХЕЛЕНИЗАМ И КОСМОПОЛИТИЗАМ

Први историјски период у коме је космополитски поглед на свет постао практично доминантан је хеленистички период. Наиме, са освајањима Александра Великог, грчки свет се проширио скоро до граница Индије, па није чудо да се идеја о савезу народа већ присутна у филозофији појавила као савршен инструмент за јачање кохезије огромне империје у настанку. Погрешно је, међутим, тврдити да се космополитизам развио само као одговор на политичке потребе Александрових освајања, већ, напротив, он је испрва представљао увод и припрему за њих.¹⁰ Треба приметити да је замисао била савез Македонаца (Грка) и Персијанаца, односно заједница која би постала основ јединственог света. По многимима је, ипак, изворни космополитски идеал ранијих векова неповратно изгубљен у политичким превирањима и у бруталности империје која се убрзо после Александрове смрти распала. Посебан рад би захтевао одговор на питање да ли и због чега су

8) Leonidas Konstantakos, "On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum's Patriotism and Cosmopolitanism", *op. cit.*, p. 59.

9) Garrett Wallace Brown and David Held, editors, *Cosmopolitanism Reader*, Polity Press, 2010, p. 5.

10) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", *op. cit.*, датум приступа 7. јун 2016. године.

се периоди “цветања” космополитске идеје поклапали са тамном страном њене моћи и привлачности, односно са наметањем војне и идеолошке превласти државе-хегемона у одређеном историјском периоду. Било како било, универзализам (као реторика моћи, по Волерстину) неизоставно садржи и клицу која је погодна за злоупотребу. Чињеница је, међутим, да су се култура и филозофија старе Грчке и истока измешале; могло се путовати и мењати држављанства (припадност полисима) без икакве муке (што је претходно било тешко замисливо) и људи су се ослободили локалних стега, уских погледа и наметнутих обичаја.¹¹ Доминантне религије ускоро су добиле конкуренцију из Египта, Персије, са Блиског истока. Као најважнија идеја у позном хеленизму која ће уздрмати стари Рим који га је наследио јавила се хришћанска идеја.

Како и колико је хришћанство, као и друге монотеистичке религије, једно базично космополитско учење није једноставно објаснити. Чињеница је да је један од основних постулата хришћанства да су људи створени по Божијем обличју, и да је, поред љубави према Богу, најважнија љубав према ближњима.¹² У Јеванђељу по Матеју могу се наћи одговори на питања повезаности љубави према (човекољубивом) Богу и према људима који су створени по његовом обличју.¹³ Пред Богом су сви једнаки без обзира на расу, пол, нацију, друштвени статус. Универзализам јесте увек једна од кључних чинилаца појма космополитизма, како кад је хришћанство у питању, тако и генерално; то је непрекинута линија у садржају појма све до данашњих дана и најновијих дефиниција. Хришћанство је светска религија која трансцендира државе и нације. У раном хришћанству, код Светог Августина, идеја је била да се хришћани одбране од напада римске државе у опадању, која их је оптуживала да подривају поредак јер не поштују паганске богове. Међутим, у делу “Држава Божија” Августин је појашњавао да хришћани управо следе старе античке филозофе у њиховом подухвату одвајања партикуларних и универзалних лојалности, дакле, у разлици између универзалних вредности и посвећености Богу (раније, идеалима правде или разума) и пош-

11) Ian Garrick Mason, *Cosmopolitanism Then and Now*, доступно на Интернету: <http://www.stlawrenceinstitute.org/vol14mas.html>, датум приступа 7. јун 2016. године.

12) Susan Van Zanten, *Christian Cosmopolitanism: Reading in the Global Age*, доступно на Интернету: <https://www.cardus.ca/comment/article/2826/christian-cosmopolitanism-reading-in-the-global-age>, датум приступа 6. јун 2016. године

13) Philip Quinn, *Cosmopolitanism and Christianity*, доступно на Интернету: <http://bostonreview.net/archives/BR20.1/quinn.html>, датум приступа 6. јун 2016. године.

товања државе и закона који су у том тренутку успостављени, а често могу бити у несагласју са тим вредностима.¹⁴

Са хришћанством је моралном, политичком и правном космополитизму придодат и теолошки. Све од раног хришћанства па до рађања модерних држава, дакле, и кроз читав Средњи век, јасно је да Божије царство има другачије законе од царстава у којима хришћани живе, и да је фундаментална једнакост људских бића по себи загарантована. Једина разлика која постоји јесте разлика између верника и неверника, а не између било којих територија или народа. Хришћански Бог је, стога, космополитски Бог.¹⁵ За разлику од, нпр. јудаизма, који се односи на изабрани народ, овде није било никаквог ограничења у смислу порекла. Апстракција човека као бића изван заједнице била је тешко разумљива пре хришћанства.¹⁶ Разлика која се јавља између старогрчког и хришћанског космополитизма је и у томе што се свет (*kosmos*) у првом случају схвата као нешто лепо, природно, добро, док је хришћански свет греха, патње и само пролазна станица ка оновременом животу. Дакле, хришћански космополитизам није политички усмерен, већ пре сакрални и трансцендентални. Читав период Средњег века протекао је на Западу у доминацији Цркве, али је временом расправа по линији локално-космополитско скрајнута, док је преостала само дилема између секуларног и религијског.¹⁷ Зато је, све до раног модерног периода, било мало космополитизма и мало приче о њему, уз ретке изузетке (код Дантеа, делимично Томе Аквинског, али опет у служби друге идеје, а не због сопствене вредности).

3. ПРОСВЕТИТЕЉСТВО, ДОБА РЕВОЛУЦИЈА И РАДИКАЛНИ КОСМОПОЛИТИЗАМ АНАХАРСИСА КЛОТСА

Почев од 15. века, па до поменутог 18. века, импулс космополитизма превасходно је употребљаван као основа за империјалистичке, али и цивилизаторске циљеве европских колонијалних сила. То је доба мислилаца попут Франциска де Виторије, Хуга

14) Lee Trepanier and Khalil M. Habib, editors, *Cosmopolitanism in the Age of Globalization: Citizens Without States*, The University Press of Kentucky, 2011, pp. 293-295.

15) Obrad Samardžić, "Hrišćansko poimanje vremena i istorije", *Sociološka luča*, god. 3, br. 2, 2009, str. 98.

16) Obrad Samardžić, "Hrišćansko poimanje vremena i istorije", наведено дело, стр. 97.

17) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", op. cit, датум приступа 10. јун 2016. године.

Гроцијуса, Пуфендорфа и других, који се могу сматрати и утемељивачима међународног права. У тренутку кад је међународно право настајало, оно је по себи садржало космополитско језгро (у смислу да је требало да се тиче свих људи и да има универзални домаћај), а тек је касније напетост на оси међународно-космополитско постала видљива. Међутим, треба признати да је овакво политичко становиште било веома удаљено од онога што се данас под појмом космополитизма подразумева. Иако је период између краја средњовековља и просветитељства успео да очува космополитску линију мисли, бар у одређеној невеликој мери, тек је у 18. веку модерни појам космополитизма свечано ступио на историјску сцену. То је и период кад се сам термин почео чешће употребљавати. Године 1753. француски аутор Де Монброн пише аутобиографију под називом „Космополита (Le cosmopolite)“, са циљем да покаже како су све земље за њега исте.¹⁸ Готово сви енциклопедисти и највећи француски филозофи тог времена (Дидро, Даламбер, Монтескје, Русо) су на један или други начин говорили о космополитизму. Понајпре се овај период историје идеје може описати као период у коме космополитизам није само морални или политички став, већ добија савремене обресе као особина карактера – то је човек који је отворен за друге културе, народе, онај који се свуда осећа као код куће.

Занимљива личност коју ваља поменути кад се говори о историји идеје космополитизма јесте Анахарсис Клотс. Ради се о пруском мислиоцу холандског порекла, са титулом барона, који је живео од 1755. до 1794. године. Родио се у северозападној Немачкој, близу холандске границе. Био је припадник аристократије и крштено име му је било Жан Баптист де Вал-де-Грас, а писао је на француском језику. Отац му је био саветник пруског краља.¹⁹ Касније се преселио у Париз, где је декретом добио држављанство и постао члан Парламента током Револуције. Узео је име Анахарсис по скитском филозофу и морепловцу. Завршио је на гиљотини, личношћу заслугом Робеспјера, који га је у почетку симпатисао.²⁰ Клотс је интересантан због свог утопијског пројекта “суверенитета човечанства”. Сматрао је себе за говорника “у име људског рода”. Следећи Декларацију из 1789. године по којој су људи рођени слободни и једнаки, Клотс изводи закључак да ниједан човек нити група не могу имати моћ над другима, односно

18) Исто, датум приступа 10. јун 2016. године.

19) Frank Ejby Poulsen, “Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism”, in: *Critique of Cosmopolitan Reason: Timing and Spacing the Concept of World Citizenship*, edited by Rebecka Lettevall and Kristian Petrov, Peter Lang Press, 2014, p. 96.

20) Исто, p. 99.

претендовати на суверену власт на некој територији.²¹ Може постојати само једна политичка заједница која би била у складу са људском слободом и једнакошћу, а то је универзална република целог човечанства.

Колико је радикалан Клотс у својим промишљањима показују и следећи ставови. На пример, за њега је свака подела на државе остатак феудализма, неразумно је да постоје ограничења кретања и трговине, подела власти је у супротности са суверенитетом и само постојање више држава неповратно угрожава светски мир појединаца као слободних грађана.²² За себе је тврдио, а са чиме се слаже и један број савремених аутора, да је једини конзистентно спровео теорију друштвеног уговора, која се, по овом виђењу, мора завршити светском државом, тј. светском републиком. Она, уколико је то неопходно, мора бити створена и силом.²³ Овде долазимо до још једног важног чвора космополитске идеје, а то је њена потенцијална веза са насиљем. Начелно говорећи, морални космополитизам је веома тешко спојив са било каквом употребом силе, али је политички космополитизам неретко у позицији да са њом “кокетира”, што критичари експлоатишу колико год је могуће. Клотс каже да слобода има само један облик јер се изводи из једне природе и једног врховног принципа, а, будући ватрени атеиста, покушао је да замени ауторитет Бога неподељеним суверенитетом човечанства.²⁴ Ако се узме у обзир мање-више непромењени костур појма космополитизма кроз векове, имајући у виду доба у коме је Клотс стварао, није зачуђује што је дошао до горе наведених закључака па се они можда и неоправдано чине екстремним. Штавише, чини се да је антиципирао многе од каснијих токова мисли кад је поменуто идеја у питању.

4. КАНТОВ КОСМОПОЛИТИЗАМ – У ПОТРАЗИ ЗА ВЕЧНИМ МИРОМ

Први велики модерни филозоф који је недвосмислено космополита и који се тако самодекларише је Имануел Кант. И сам изданак просветитељства (сетимо се само чувеног есеја „Шта је просветитељство?“), у тексту „О вечном миру“ из 1795. године

21) Исто, p. 108.

22) Pauline Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Idea of World Citizenship*, Cambridge University Press, 2012, pp. 40-42.

23) Исто, p. 43.

24) Frank Ejby Poulsen, “Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism”, op. cit, p. 112.

он поставља темеље модерног схватања космополитског права.²⁵ Може се показати да код Канта налазимо и политичку и моралну, па и теолошку верзију космополитизма. За Канта сваки човек треба да буде другима циљ, а никада средство. Појединац се посматра као морално и политички релевантна јединка, а идеал постаје „универзална држава човечанства“ која почива на једнакости достојанства свих грађана света (*Weltbürger*). Вечни мир, односно глобални савез мирољубивих држава (у републиканском уређењу) представља највише политичко добро. Он не прихвата да то буде држава са једним владаром, већ пре савез у форми федерације. Кант се, према томе, плаши светске владе, тј. светске извршне власти, у чему га до данас следе бројни космополитски либерали, попут Томаса Погеа.²⁶ Широко позната три услова за вечни мир су: републиканско уређење свих држава, права народа изведена из федерације слободних држава и космополитско право као право универзалног гостопримства.²⁷ Право универзалног гостопримства (*hospitality*, *Hospitalität*) обухвата следеће елементе: 1) пристанак на аутономију других, 2) узајамно признавање слободу појединца и 3) поштовање јавног права.²⁸ Ради се о праву странаца да буду третирани као људска бића где год се налазили, да не буду третирани као непријатељи и да могу слободно ступати у контакт са становницима државе у којој су се нашли, тј. коју су посетили. Примећује се да космополитско право у форми гостопримства делује врло ограничено, односно, не ради се о ни о каквом тешњем односу или чвршћој обавези према припадницима других држава, већ само о разумном поступању које се изводи из њихове људске природе.

Различита су тумачења Кантовог космополитизма, поготово што има више радова у којима налазимо његове обресе.²⁹ Поред чињенице да он по први пут одређује некакву улогу појединца (у смислу основних неотуђивих права) кад је право које регулише односе међу државама у питању (чиме се ударају темељи оно-

25) Georg Cavallar, "Cosmopolitanism in Kant's Philosophy", *Ethics&Global Politics*, Vol. 5, No 2, 2012, p. 95.

26) Duško Prelević, "Ideja klasičnog kosmopolitizma: Argumenti u prilog svetske vlade", *Filozofija i društvo*, Vol. 2, 2008, str. 176.

27) Daniele Archibugi, "Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace", *European Journal of International Relations*, Vol. 1, No 4, 1995, p. 445.

28) Rafal Wonicki, "Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism", *Synthesis Philosophica*, Vol. 2, 2009, p. 274.

29) Више у: Daniele Archibugi, "Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace", *op. cit.*, p. 430.

га што се данас назива међународно приватно право), код њега налазимо и објашњење разлике између националног, међународног и космополитског (које је изведено и директно усмерено на појединца, без посредовања државне власти). У односу на антички космополитизам, а с обзиром на историјске околности, ова је идеја поставила човека као грађанина у жижу интересовања, а не човека као људско биће. Чиниоци и извори Кантовог космополитског права, по Аркибуђију, су следећи: 1) доктрина природног права, 2) пројекат вечног мира, 3) Декларација о правима човека и грађанина и Декларација независности, 4) просветитељски идеал космополитизма и 5) критичка филозофија (критика чистог ума).³⁰ Комбинацијом ових елемената он је створио релативно заокружен систем на који су се наслањали готово сви каснији аутори у наведеној области. Тако је Кантов космополитизам (разуме се, прилагођен контексту и идејном окружењу) послужио као инспирација Дејвиду Хелду, Џејмсу Боману и другим утицајним савременим теоретичарима.³¹

Наравно, могу се наћи и оправдане критике космополитског елемента у Кантовој филозофији права и морала. Има аутора који тврде да је Кантов космополитизам у великој мери супротстављен његовом евроцентризму, и да му је то задавало доста мука.³² Иако космополита од кога је тешко наћи неког познатијег у то доба, није могао да надиђе предрасуде времена, штавише, ни одређене расистичке идеје, па је тако сматрао да су Индијанци, црнци или Хиндуси мање способни за учење од белаца.³³ Ово представља крунску препреку универзалистичком и егалитаристичком набоју космополитске идеје. Чак се говори о империјалном космополитизму код Канта.³⁴ Питање је, међутим, како је сам аутор мирио своје контрадикторне теорије, и да ли је то зависило од конкретног периода у коме су одређена његова дела настала. Наиме, Кантове идеје које су се тичале визије једног другачијег односа према странцима и према грађанима других држава нису изнете само у делу „О вечном миру“ већ и у другим његовим де-

30) Исто, р. 431.

31) Rafal Wonicki, "Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism", *op. cit.*, pp. 274-277.

32) Видети, нпр. Walter, D. Mignolo, "The Many Faces of Cosmo-Polis: Border-Thinking and Critical Cosmopolitanism", *Public Culture*, Vol. 12, No 3, 2000, p. 733.

33) Исто, р. 734.

34) Eduardo Mendieta, "From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism", *Ethics & Global Politics*, Vol. 2, No 3, 2009, pp. 241-258.

лима попут: “Идеја за универзалну историју са космополитском сврхом”, „Метафизици морала“ итд.

5. КОСМОПОЛИТИЗАМ У 19. И 20. ВЕКУ

Ако га упоредимо са претходним, 19. век није био посебно занимљив кад је развој космополитске идеје у питању. Зашто је тако могло би се аргументовати на различите начине. Чини се да 19. век као век национализма, космополитског архинепријатеља, није ни могао да понуди велики допринос у том смислу. Стварање националних држава, ратови и револуције у први план су истакли вредности отаџбине, али и отворили пут ка територијалним сукобима наредног столећа. Такав анархични свет разликовао се од Вестфалског, који је могао лакше да се повеже са разматрањима међународног права и вечног мира. Поред осе разликовања космополитско-међународно, јавља се још снажнија оса тензије: космополитско-национално. Но, без обзира на несумњив раст значаја национализма после Француске револуције, космополитизам остаје присутна тема све време током 19. века, можда мање у форми политичког космополитизма, али свакако у свом културном подтипу.³⁵

Такође, у једној важној идеолошкој струји космополитске су идеје преживеле овакво друштвено окружење које је карактерисало 19. век. У питању је комунистичка идеологија. Наиме, иако су сами Маркс и Енгелс критиковали (либерални) космополитизам као хипокризију,³⁶ и сматрали космополитизам буржоаском преваром, заправо се пуно космополитског садржаја налази у њиховој филозофији историје и учењима о радничкој класи као универзалном ослободиоцу човечанства. За њих је прави космополитизам онај долазећи, када ће се “пролетери свих земаља ујединити” и укинути експлоатацију која је супротстављена једнакости људских достојанстава. Космополитизам трговине и капиталистичке класе одиграо је важну и прогресивну историјску улогу стварајући предуслове за долазак истински универзалног космополитизма кога треба да изнесе пролетаријат. У “Комунистичком манифесту” из 1848. године чувена је реченица да “рад-

35) Eric Kaufmann, “The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union”, *Global Society*, Vol. 17, No 4, pp. 365-367.

36) Видети нпр. Gilbert Achcar, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, Saqi Books, 2013, pp. 104-107.

ници немају отаџбину”,³⁷ што је својеврсни космополитизам, мада класног карактера. Може се упитати, међутим, да ли и колико комунистички космополитизам одговара на друге елементе овог појма, сем универзалности, као што је на пример општост или индивидуалност, имајући у виду да се само једној (наспрот многим) класи (наспрот појединцима) признаје право и обавеза да ову идеју разумеју и оваплоте. Било како било, идеја о којој говоримо присутна је у марксизму и није само резултат либералне традиције, мада би се дало дискутовати у којој мери је она уопште сводива на ту конкретну идеолошку раван. После Маркса, међу комунистичким мислиоцима Друге и Треће интернационале треба издвојити Карла Кауцког и Антонија Грамшија као ауторе који изричито помињу и пишу о космополитском елементу светске револуције.³⁸

Први светски рат је донео застој у космополитским учењима, али је његов крај подстакао либерални интернационализам, пацифизам и друге теорије и праксе које су баштиниле многе од сличних чинилаца. Ово се поклопило са вилсонизанским приступом дипломатији, оснивањем Друштва народа, мировним иницијативама и пактовима међуратног периода. У САД је либерални космополитизам чак постао најутицајнији поглед на свет интелектуалаца тридесетих година 20. века.³⁹ Ипак, пре се може рећи да се ради о космополитизму као културној пракси код све већег броја људи, док је мање успеха било у филозофском или политичком космополитизму у смислу теоријског доприноса. У Европи је у периоду између два светска рата, због другачије констелације снага и друштвених услова, било нешто теже развијати овакве идеје, мада треба поменути везе са мировним покретом и појединце попут Бертранда Расела који су се бавили питањима глобалног федерализма. Политичке фигуре попут Аристида Бријана такође се могу повезати са космополитизмом. Занимљиво је поменути, међутим, да су се и поред тешкоћа међуратног периода и јачања фашизма и нацизма прве паневропске идеје појавиле управо двадесетих година – рецимо, план Куденхов-Калергија из 1923. године,⁴⁰ кога десничари данас нападају да је желео да уништи Европу мешањем са другим расама и цивилизацијама.

37) Gilbert Achcar, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, op. cit, p. 109.

38) Исто, p. 112-117.

39) Eric Kaufmann, “The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union”, op. cit, pp. 369-370.

40) Исто, p. 373.

После Другог светског рата ситуација је измењена у корист космополитизма. Са процесом стварања Европских заједница, система УН и ОЕБС, космополитизам улази на велика врата на светску сцену, уз ограду да увек опстаје базична напетост са идејом интернационализма која јој само привидно делује налик.

Завршетком Хладног рата и све јачим глобализационим процесима отвара се више простора за идеју космополитизма. Стога је крај 20. века и почетак нашег столећа изнедрио прилично велики број озбиљних теоретичара у наведеној области, од којих су неки потпуно на трагу ранијих мислиоца, док су други додали нове димензије и отворили нова питања, пратећи актуелне социјалне и политичке промене. Читаоца можемо упутити на савремене космополитске мислиоце, као што су Дејвид Хелд, Кваме Апија, Томас Поге, Марта Нусбаум и Улрих Бек. Наведени аутори представљају носиоце главних праваца развоја ове мисли којих је почетком 21. века све више. Међутим, осликавање тих праваца остављамо у задатак за неки други рад.

6. САВРЕМЕНО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА КОСМОПОЛИТИЗМА

До сада смо писали о схватањима појма космополитизма кроз историју, али шта је заправо оно о чему говоримо? Шта би била дефиниција космополитизма данас, која нам може помоћи да разумемо шта смо тачно разматрали у претходном делу текста? Па, усуђујемо се рећи да суштина појма није много другачија од оне изворне, са којом је сам појам и настао. Енциклопедија “Британика” дефинише космополитизам као “филозофију политике и морала која посматра појединце као грађане света пре него као грађане одређене националне државе.”⁴¹ Космополитизам има три основне карактеристике, по Томасу Погеу: 1) нормативни индивидуализам; 2) универзалност и 3) општост.⁴² Фред Далмајр тврди да се термин космополитизам употребљава у најмање три смисла: 1) *емпиријском* – у коме је појам космополитизма близак појму глобализације, дакле, космополитизам као показатељ глобалне међузависности; 2) *нормативном* – о коме ми овде го-

41) Joseph F. Benning, “Cosmopolitanism”, *Encyclopaedia Britannica*, доступно на Интернету: <http://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations>, датум приступа 19. јун 2016. године.

42) Thomas Pogge, “Cosmopolitanism and Sovereignty”, *Ethics*, Vol. 103, No 1, October 1992, pp. 48-49.

воримо и односи се на идеју космополитизма и њену вредносну компоненту; и 3) *практичном* – као идеологија и ангажман на успостављању система који се заснива на идеји о светској заједници људи као појединаца.⁴³ Колико је важно разјаснити значење појма космополитизма и колико се ради о активности која није нимало једноставна убедљиво показује Џејсон Рудал.⁴⁴ Чак има и аутора који предлажу да се наведени термин избегава због мноштва различитих значења на које може упућивати, што отежава квалитетну теоријску расправу.

Имајући у виду просторна ограничења, а уколико желимо упростити поменућу дебату, рећи ћемо да је космополитизам идеја о заједници свих људи на једнаким основама, из чега произлазе одређене обавезе и одређена права. Та заједница може бити политичка, морална, културна, економска итд. Отуда космополитизам може бити морални, политички, културни, економски.⁴⁵ Неко ко заступа морални космополитизам не мора нужно бити политички космополита (мада то изгледа логично и често буде случај), или неко ко је космополита у културном смислу није увек и у свим другим аспектима присталица космополитске идеје, што додатно компликује питање одређења појма и сврставања мишљења у унапред дате категорије. Космополитизам је и идеја, и пракса, и став и много тога другог. Поједини аутори преферирају да говоре о космополитизмима, а не о космополитизму; штавише, дефинисати само један космополитизам на један начин било би супротно самој идеји.⁴⁶ Може се рећи да је космополитизам пре идеал, и да још увек не постоји већ тек треба да буде измишљен и спроведен, а циљ му је помирење универзалних начела са локалним разликама.⁴⁷ То је својеврсна историја покушаја прилагођавања људских институција и понашања врховном циљу изједначења достојанстава у ситуацији драстичних разлика.

43) Fred Dallmayr, "Cosmopolitanism: In Search of Cosmos", *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012, pp. 171–186, доступно на Интернету: <http://www.ethicsandglobalpolitics.net/index.php/egp/article/view/18618>, датум приступа 18 јун 2016. године.

44) Jason Rudall, "A Cartography of Cosmopolitanism: Particularising the Universal", *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, Vol. 3, No 3, pp. 748-753.

45) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", op. cit, датум приступа 12. јун 2016. године.

46) Frank Ejby Poulsen, "Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism," op. cit, p. 89.

47) Исто, p. 88.

7. СТАРА ИДЕЈА ЧИЈЕ ВРЕМЕ НИЈЕ ПРОШЛО

Космополитизам је у западној мисли присутан више од 2.000 година. Ради се, упрошћено речено, о универзалистичком учењу да су сви људи морално једнаког достојанства, те да због тога треба да живе у истој политичкој заједници, тј. да буду везани истим правом. Чињеница рођења у одређеној држави или народу не треба да има етичке (сходно томе, а зависно од подтипа космополитизма, ни општеполитичке или друге) последице. Почев од стоика у антици, па преко просветитељских аутора и Канта, све до савремених филозофа и социолога космополитизма, сматрамо да се суштина појма није променила. Оно што се мењало јесте друштвени контекст, односно политичке, економске, културне и друге претпоставке које су ишле у прилог или успоравале прихватање космополитских идеја. Тако су у старом Риму, у западној Европи 18. века или после Хладног рата (из низа разлога – да ли снаге империја, глобализације, увођења маса у политичке процесе) услови да се наведена мисао “прими” били повољни, те су се тада и јављали највећи пробоји у развоју наведеног учења. У другим периодима, као што су средњевековна столећа, или друга половина 19. века, није било шире рецепције сличних предлога, иако они никада нису престали да буду доступни.

Било да се ради о политичкој, правној, културној или некој другој варијанти космополитизма, као и о његовој тврдој (радикалној) или мекој (тањој) варијанти, чини се да ће време пред нама омогућити (штавише, захтевати) напредовање у њиховој имплементацији. Потреба за уском сарадњом у све већем броју области ради решавања еколошких, безбедносних, економских и других проблема захтева да се данашња, државоцентрична, политика прилагоди новом окружењу. Космополитизам може да понуди немерљив допринос у том подухвату, кроз мноштво идеја за институционалне и вредносне промене које у центар стављају појединца као припадника људске врсте, а не представника било ког партикуларног идентитета. Наравно, критичари могу указати на могуће злоупотребе идеје, на увек приметну везу са империјализмом и претњом светске ауторитарне државе (иако је питање успостављања глобалне државе само једно од могућих решења у ограниченом броју космополитских концепција). Но, ту се управо отвара простор за процват космополитске мисли и изналажење конструктивних предлога за превазилажење поменутих опасности. У том смислу, потребно је изнаћи и подсетити се веза између

космополитизма и демократије, затим теорије људских потреба и права, као и учења о цивилном друштву, грађанским покретима и другим помоћним средствима која ће се моћи користити како би осигурали еманципаторски потенцијал једне старе али врло актуелне идеје.

ЛИТЕРАТУРА

- Achcar, Gilbert, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, Saqi Books, 2013.
- Archibugi, Daniele, „Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace“, *European Journal of International Relations*, Vol. 1, No 4, 1995, pp. 429-456.
- Benning, F. Joseph, „Cosmopolitanism“, *Encyclopaedia Britannica*, 2007, доступно на Интернету: <http://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations>
- Brown, Wallace Garrett and Held, David, eds, *Cosmopolitanism Reader*, Polity Press, 2010.
- Cavallar, Georg, „Cosmopolitanism in Kant’s Philosophy“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No 2, 2012, pp. 95-118.
- „Cosmopolitanism“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, доступно на Интернету: <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1>
- Dallmayr, Fred, „Cosmopolitanism: In Search of Cosmos“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012, pp. 171-186.
- Feldman, Noah, „Cosmopolitan Law“, *The Yale Law Journal*, Vol. 116, 2007, pp. 1022-1066.
- Kaufmann, Eric, „The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union“, *Global Society*, Vol. 17, No 4, 2003, pp. 359-383.
- Kleingeld, Pauline, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Idea of World Citizenship*, Cambridge University Press, 2012.
- Konstantakos, Leonidas, „On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum’s Patriotism and Cosmopolitanism“, *Prometeus-Filosofia*, Vol. 8, No 17, January-June 2015, pp. 49-60.
- Mason, Garrick, Ian, *Cosmopolitanism Then and Now*, 1999, доступно на Интернету: <http://www.stlawrenceinstitute.org/vol14mas.html>
- Mendieta, Eduardo, „From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 2, No 3, 2009, pp. 241-258.

- Mignolo, Walter D., „The Many Faces of Cosmo-Polis: Border-Thinking and Critical Cosmopolitanism“, *Public Culture*, Vol. 12, No 3, 2000, pp. 721-748.
- Pogge, Thomas, „Cosmopolitanism and Sovereignty“, *Ethics*, Vol. 103, No 1, 1992, pp. 48-75.
- Poulsen, Frank Ejby, „Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism“, in: *Critique of Cosmopolitan Reason: Timing and Spacing the Concept of World Citizenship*, edited by Rebecka Lettevall and Kristian Petrov, Peter Lang Press, 2014, pp. 87-118.
- Prelević, Duško, „Ideja klasičnog kosmopolitizma: Argumenti u prilog svetske vlade“, *Filozofija i društvo*, Vol. 19, No 2, 2008, pp. 161-189.
- Quinn, Philip, *Cosmopolitanism and Christianity*, 1995, доступно на Интернету: <http://bostonreview.net/archives/BR20.1/quinn.html>
- Rittman, Paul, *Stoicism and Cosmopolitanism*, доступно на Интернету, <http://www.paulrittman.com/Stoicism.pdf>
- Rudall, Jason, „A Cartography of Cosmopolitanism: Particularising the Universal“, *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, Vol. 3, No 3, 2014, pp. 747-769.
- Samardžić, Obrad, „Hrišćansko poimanje vremena i istorije“, *Sociološka luča*, god. 3, br. 2, 2009, pp. 88-107.
- Trepanier, Lee and Habib, Khalil M., eds, *Cosmopolitanism in the Age of Globalization: Citizens Without States*, The University Press of Kentucky, 2011.
- Van Bentem van den Berg, G, „Kosmopolitizam“, u: *Svetska enciklopedija mira*, Tom 1, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Centar za demokratiju, Gutenbergova galaksija, Beograd, 1998.
- Van Zanten, Susan, *Christian Cosmopolitanism, Reading in the Global Age*, 2011, доступно на Интернету: <https://www.cardus.ca/comment/article/2826/christian-cosmopolitanism-reading-in-the-global-age>
- Wonicki, Rafal, „Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism“, *Synthesis Philosophica*, Vol. 24, No 2, 2009, pp. 271-280.
- Xirogianni, Panagiota, „Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics“, in: *Phronimon*, North America, Vol. 10, No 2, September 2011, pp. 47-57.

Mladen Stojadinovic

CONCEPT AND HISTORY OF THE IDEA OF
COSMOPOLITANISM FROM THE ANTIQUITY TO THE XX
CENTURY

Resume

The author argues that the idea of cosmopolitanism is very deeply rooted in Western philosophy and thought. Starting from the antics, it survived the passive medieval times and reappeared in the modern era with improved strength. Although cosmopolitanism represents constantly present answer to important social questions posed in different times, its presence and eminence changed due to and in relation to the character of certain historical period. Cosmopolitan idea was introduced to philosophy by Stoics, in whose writings very sophisticated accounts of the idea can be found. In ancient Greece's Stoics (Zeno of Citium, Hierocles) one can find the call for the creation of one same political community (polis) in which all men should live. In Roman Stoicism, the same rational nature of human beings becomes the necessary condition for universal brotherhood and for the legal obligations in regards to the unchangeable principles of justice. Since Hellenism is cosmopolitan in its essence, it is not surprising this idea at this period occupied an important part of European thought. Once Christianity started to spread, it became obvious cosmopolitanism may be well supported by the notions within its teachings, which emphasized the fundamental equality of all men, if they accept the faith in God as proposed by Christians. Through all medieval centuries, this particular, more sacral than political, version of the idea dominated the cosmopolitan realm. The big change happened in the 18th century, with the Enlightenment, when the individual as a free citizen entered historical scene. That is the time of the Declaration of Independence, as well as of the French Revolution, and authors like Anacharsis Cloots already acknowledged much of the future development in the cosmopolitan thought. Also, Immanuel Kant with its „perpetual peace project” significantly contributed to the

progress and more firm establishment of cosmopolitan values and discussions on hospitality and rights of strangers. Many recent debates (i.e. the one related to world state) are grounded on findings from this historical period, where also the gap between international and cosmopolitan was both designated and acknowledged for the first time. The 19th century as an age of nationalism (except partially in Marxism) and the first half of 20th century (that was marked with two world wars) caused much of the cosmopolitan momentum to be lost or slowed down. However, during the Cold War and especially afterwards new authors and thinkers who recognized the hidden potential of the idea became more numerous. Contemporary concept of cosmopolitanism is formulated, which testifies that old notion of “cosmopolitan as citizen of the world” is not far from the truth. Following Pogge, normative individualism, universality and generality are identified as main features of cosmopolitan positions, which may vary and be of political, moral, economic, cultural and other social types. For reasons of clarity and coherence, a differentiation between cosmopolitanism as an idea, practice, and an attitude is proposed, while the term itself may have empirical, normative and practical meaning. In conclusion, the author reminds us that cosmopolitanism has not been changed much through centuries, and it still consists of willingness and appeal for forming single political community of men, founded on equal human dignity that should dictate our obligations towards all other human beings. It is plausible to conclude the forthcoming period will be pleasant environment for this ancient idea, bearing in mind the needs and conditions of social life in the 21st century. Therefore, it would be of importance to remind ourselves of its advantages, but also of its potential misuse, since imperialist forces often accompany cosmopolitanism and deprive it of its emancipatory content.

Keywords: cosmopolitanism, Stoics, Hellenism, Christianity, Enlightenment, Kant, history of an idea

* Овај рад је примљен 11. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.